

Леся Левченко,
кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний
університет імені Григорія Сковороди»
(м. Переяслав-Хмельницький)

**ФІЛОСОФСЬКО-ЕТИЧНІ УЯВЛЕННЯ ПРО ПРИРОДУ «ЧОЛОВІЧОГО» ТА
«ЖІНОЧОГО» ВІД АНТИЧНОСТІ ДО ЕПОХИ ПРОСВІТНИЦТВА: ПІДХОДИ ДО
ОСМИСЛЕННЯ**

Особлива увага приділяється дослідженню поглядів філософів Античності, Середньовіччя та епохи Просвітництва на соціальну природу понять «чоловіче», «жіноче», «стать», «гендер» у етико-філософському дискурсі. Розглядається проблема гармонійної взаємодії чоловічого та жіночого в соціумі.

Ключові слова: чоловіче, жіноче, стать, гендер, маскуліність, фемінність.

The article deals with the views of eminent thinkers of the past in relation to the social nature of the concepts of male, female, sex and gender. Attention is focused on the problem of harmonious interaction between male and female in society.

Key words: male, female, gender, sex, masculine, feminine.

Постановка проблеми. Сучасна наука розрізняє поняття стать і гендер. Термін гендер означає стать як соціальне поняття і явище, як все те соціальне, що утворюється над біологічною статтю. Категорія біологічної статі стає гендерною через «назву» (присвоєння імені) одяг і використання інших гендерних ознак. Іншими словами, бути чоловіком чи жінкою – це не просто бути

людиною з чоловічою чи жіночою анатомією: одного цього недостатньо, суспільство приписує індивідам відповідати визначеним соціокультурним аспектам відносно прийнятих у цьому суспільстві «зразків» поведінки і зовнішнього вигляду: чоловічого і жіночого.

Людська норма здавна усвідомлювалась як «чоловіча» тому жінки змушені були пристосовуватися до неї. Гендерний підхід, який був застосований до аналізу нашої культури, виявив, що чоловіче і жіноче на онтологічному і гносеологічному рівнях існують як елементи культурно – символічних рядів: чоловіче – раціональне – духовне – божественне – культурне; жіноче – почуттєве – тілесне – приземлене – природне. Таким чином, зовсім не пов'язані зі статтю феномени: природа і культура, божественне і земне і т. ін. – приписуються до визначеної статі. Більш «вищі» – чоловічі, «нижчі» – жіночі [6, 19].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розгляду сутності понять «чоловіче» та « жіноче» більшою або меншою мірою торкаються такі філософи, як Ж. Ліотар, Ж. Дерріда, Ж. Дельоз, М. Фуко, Дж. Батлер, Ю. Кристева, Л. Іррігарей та інші. Поняття стать, гендер, гендерна асиметрія, фемінність стають головним предметом вивчення філософії фемінізму (З.Айзенстайн, С. де Бовуар, А.Дворкін, Р.Коллінз, Г.Рубін). Дослідження маскулінності є одним із напрямків постфемінізму (І.Кон, Е.Мещеркіна, А.Синельников, С.Ушакін, А.Юрчак). У вітчизняній філософії гендерний підхід представлено роботами В.Гайденко, І.Жеребкіної, О.Забужко, Н.Лавриненко, С.Оksamитної, І.Предборської, Н.Чухим.

Виклад основного матеріалу. Відмінність за ознакою статі не закріплена природою; вона виникає і змінюється разом з культурою. Цей конструкт, як показують сучасні дослідження, включений до історичного процесу розвитку менталітету і суспільства.

Уявлення про відмінності статей і пов'язані з ними норми поведінки, виражаються частіш за все в формі пояснень особливих якостей і обов'язків, переваг і обмежень, властивих жіночій статі. Сутність, природа і призначення чоловіка є лише звуженими рамками специфіки статі.

Очевидно, що оголошення жінки неповноцінною людиною дозволяє виправдовувати її дискримінацію. Особливо в релігійній літературі і сатирі на жінок періоду Середньовіччя зображується підкорена позиція жінки в суспільстві і шлюбі як наслідок її неповноцінності і цим обґрунтовується презирство до жіночого тіла і жіночого слова як до нісенітниці.

Модель однієї статі є висхідною моделлю, в рамках якої жінки можуть підкорюватися до мужності, а юнаки є «жіночними» або ж можуть стати такими на старість. Внаслідок цього модель однієї статі припускає розмежування, що сприяє формуванню статевої ідентичності чоловічої і жіночої статі лише там, де нижча позиція жінки в порядку буття абсолютизується як воля божа або як покарання жінки.

Традиційний розгляд гендерної проблематики статі з «класичної» наукової, цивілізаційної позиції показував, що різноманітні філософські, етнологічні, психологічні напрями постають як маскулінно центровані комплекси наукових знань. У праці французької дослідниці Ніколь-Клод Матьє аналізується проблема щодо недостатньої зверненості до жіночого соціокультурного первня в етнологічних дослідженнях. У цих дослідженнях була зафіксована поведінка жінок (шлюб, господарська активність, ритуали тощо). Дослідники (наприклад Едвін Арденер) прийшли до таких висновків, що самі жінки формуються з позиції чоловіків відносно жінок у суспільстві. Оскільки модель людства ґрунтується на моделі чоловіків, жінки потрапляють в опозицію до чоловічого. В етнологічних розвідках, як зауважує Матьє, відсутня жіноча репрезентація чоловіків [3, с.116].

Проблема людини, сенсу її життя, прав та обов'язків перед собою, суспільством та Богом, а також становище жінки потрапляє в коло філософської та політологічної проблематики з давніх часів, у кожен епоху приймаючи притаманні їй форми дискусій, висвітлюючи той чи інший

У героїчну епоху Греції чоловік був уособленням насилля, руйнування, війни, а жінка діяла в ім'я миру і цивілізації. Чітко простежується тенденція зміни образу жіночих міфологічних істот в напрямку пом'якшення їх характеру,

втрапи їхніх колишніх рис характеру. Дослідник Лосєв зазначає, що жіночі божества періоду класики – це є тільки окремі риси древньої і суворой богині минулих часів [7, с.64 – 65].

У європейській культурі закріпились міфологічні образи класичного періоду античності. Вперше в античному суспільстві уявлення про жіночу природну сутність отримало філософське осмислення. Значне місце філософії в системі античної культури було пов'язане з тим, що вона краще ніж міф, виконує світоглядну функцію. На думку деяких культурологів, переборювання міфу – характерна риса античної культури, теоретичну форму цього переборювання показує антична думка [5, с.159].

Аристотель вважав, що різниця статі відповідає спільній відмінності в світі форми і матерії, активного і пасивного начал. Але не можна робити висновки, що у чоловіків і жінок свої, тільки їм притаманні властивості.

У цю епоху формується думка про жінку, як про пасивну в своїй основі істоту, до якої не можна підходити так, як до чоловіка. Якщо розглядати чоловіка і жінку, то очевидно, що дисбаланс особистих людських якостей не викликає сумнівів. Тілесно-чуттєва сторона життя пронизує всю жіночу сутність і звільнитися із цієї «в'язниці» не має ніякої можливості. Але ніхто і не ставить перед жінкою такої мети, оскільки американська дослідниця жіночої статі Лінда Ланге, спеціально простежувала зв'язок етики, політики і біології в філософії Аристотеля. Жінка, за Аристотелем, являє собою матерію, на той час коли чоловік – форму або душу. Аристотель, вказує Л. Ланге, вважає жінку різновидністю природної деформації, хоча і постійно має своє місце в природі. Головне призначення і єдине виправдання даної «різновидності природної деформації», звичайно, відтворення домашньо – сімейного життя чоловіка. Найбільш виразно цю позицію Аристотель висловив в своїй «Політиці» [1, с.28].

Аналізуючи стосунки між людьми (частково між чоловіком і жінкою), Аристотель проводить аналогії між державною владою і підлеглими, з одного боку, розумом і тілом, з іншого: «Згідно з нашим твердженням, у кожній живій істоті перш за все можна роздивитися владу панівну і політичну. Душа владарює

над тілом як пан, а розум над нашими устремліннями як державний чоловік... Так і чоловік по відношенню до жінки: перший по природі своїй вище, друга – нижче, перший панує, друга підкорюється».

У цілому аристотелівська філософія базується на припущенні, що тільки один клас людських істот – а саме, вільні чоловіки – повинні правити життям. Позиція Аристотеля в трактуванні питання статі була властива для цієї епохи, оскільки, як було зазначено, закономірно поставала із спільного розуміння природи людини того часу.

Своєрідні уявлення знаходимо і в інших грецьких філософів. Так, Платон стверджував, що в майбутньому ідеальному суспільстві обидві статі повинні будуть опановувати одні і ті ж заняття і ремесла. Жінкам навіть доведеться воювати нарівні з чоловіками. У своїй «Державі» він створює ідеальну державу, в якій всупереч звичаям свого часу проголошує тезу про придатність жінок до всіх видів загальнокорисної діяльності, аж до самих вищих форм управління державою. Основою ідеальної держави є справедливість. Вона полягає в тому, щоб кожний громадянин зміг займатися тим, що найбільше відповідає його натурі.

Платон стверджує, що тільки той, хто зможе володіти своїм особистим тілом і своїми почуттями, зможе розумно і справедливо керувати державою і іншими людьми. Тому в своїй моделі «справедливої держави», Платон визначає функції державного управління правителям-філософам, які, пройшовши всі необхідні стадії освіти, звільнившись від так званих випадкових задоволень, і піднялись до сфери чистого інтелектуального знання – філософії. Тільки вони, на його думку, можуть приймати справедливі рішення [10, с.251].

У деякій мірі Платон допускає рівність між чоловіками і жінками вищих класів у своїй ідеальній державі, але все ж таки в діалозі «Тімей» вчить, що чоловіки, які в своєму житті всього боялися або були не справедливими, в наступному житті відродяться жінками.

Зовсім іншою є позиція Платона на розгляд питання статі. У своєму творі «Закони», коли мова йде про навчання науками, а також мистецтвами громадян:

«Все це мій закон прописав би однаково і для жінок, і для чоловіків... Я стверджую, що якщо це взагалі можливо, то у вищому ступені нерозумно діють тепер у наших містах, коли не привчають до цього із усіх сил одностайно і однаково як чоловіків, так і жінок. Майже вся держава стає, таким чином, половинною, замість того, щоб бути вдвічі більшою, завдяки єдності праці і мети» [11, с.257].

Античні філософи, обговорюючи проблеми жіночої сутності, визначають ряд суто жіночих якостей. Так, Плутарх виділяє серед жіночих достоїнств: скромність, розсудливість, вірність, вміння дружити, навіть мужність, героїзм і велич духу. Він вважає доречним, що обом статям притаманні одні і ті ж риси. Проте, в одному із своїх творів він заявляє, що «жінка, яку залишили на самоті, несе в собі багато дурних думок і бажань» [8, с.51 – 52].

У середньовічній філософії, порівняно з античністю, з одного боку, проявляється більше уваги до індивідуального досвіду, з іншого – чуттєвість визнається позитивною тільки у формі релігійного почуття, яке повністю звільнене від світу, захоплень і підкорене інтересам вищого, божественного розуму. Основним критерієм, за яким засуджується чуттєвість, являється її зв'язок із задоволенням, яке в християнській культурі асоціюється з жіночим і являється символом гріха.

У своїй праці «Сповідь» Августин стверджує, що всі люди гріховні, тому що з моменту свого народження вони прагнуть до почуття насолоди. Августин поділяє насолоду на ті, що пов'язані з відчуттям смаку, нюхом, зором і ті, які людина може підкорити своєму розуму, а також ті, що пов'язані із сексуальним задоволенням. Вони асоціюються з жіночим, менш за все піддаються раціональному, а тому є загрозою для досягнення істинної насолоди, досягнення якої залежить тільки від близькості до божественного начала.

У схоластиці жіноче поступається в усіх відношеннях чоловічому, але вона має свою функцію, необхідну для реалізації божественного. У філософії Фоми Аквінського наголошується на ролі жінки як помічниці чоловіка, яку вона повинна виконувати відповідно до свого природного призначення. Тобто,

людиною для Фоми Аквінського являється чоловік, а жінка – лише засіб для реалізації принципу роду людського і тому не має ніякого самостійного значення.

Також в схоластиці формується уявлення про характер патріархальної влади за аналогією з владою Бога, якій підкорені всі функції індивідів і котра повинна жорстоко карати за всі відхилення від раціонального плану патріарха [2, с.400].

XVII століття стає переломним в історії філософії осмислення розуму. Саме в цей час робиться спроба побачити розум не тільки в його субстанційному значенні, але і як інструмент пізнання, як систематичний метод досягнення достовірного знання, котрий покликаний перетворити наукове пізнання із зібрання випадкових істин в єдину систему. Філософія Декарта – це у деякому значенні парадигма революційного перегляду. На думку Декарта, для отримання достовірного знання потрібно мати такі властивості: інтуїцію, за допомогою якої встановлюється початок, і правильна дедукція, яка дозволяє отримати висновки із них. Весь світ – механізм, і наука про нього – механіка, тому і пізнання є конкретною конструкцією конкретного варіанту світу. Первісна очевидність («мислю, отже існую») – як найочевидніше та достовірніше із всіх тверджень і є основою для всієї системи) і наступні ланцюжки дедукції мають місце тільки в сфері розуму, тільки в сфері мислячої субстанції. «...Я взяв, що я – субстанція, вся сутність чи природа якої перебуває в мисленні... моє “Я”, душа, котра робить із мене того, ким я є, зовсім несхожа на тіло, і її легше пізнати, ніж тіло; і якщо його взагалі не було б, вона не перестала б бути тим, чим вона є» [4, с.269].

Декарт багато зробив для того, щоб чітко відмежувати мислячу субстанцію від тілесної – адже остання є джерелом тих ідей, які тільки затемнюють пізнання. Саме пошук чіткого мислення, позбавлення його від впливу почуттів, емоцій, уявлень призводить до того, що існуюча філософська різниця між інтелектом і емоціями, розумом і уявленнями доводить до абсолютної поляризації і протиставлення. Вся емоційно - почуттєва сфера розглядається не тільки як нижча по відношенню до інтелектуально-раціональної, але і як дещо руйнівне для думки – небезпечний наслідок зв'язку розуму і тіла. Декарт об'єктивно заклав у формулювання самого способу мислення відношення до жінки як нижчої за своєю

природою істоти. Теорія пізнання Декарта стала поштовхом для руху за емансипацію жінок. Дуалістична гіпотеза Декарта про радикальний поділ сфер матерії і духу надала можливість виділити категорію статі із області чистого мислення і віднести її до області фізичного існування і соціальної ролі (жінки). На той час релігійно обґрунтований постулат прямого духовного доступу до очевидних основних істин призвела до того, що набуло більшого значення самостійне мислення по відношенню до знань, що передаються із покоління в покоління [2, с.116].

Уперше в інтелектуальній історії людства в філософії Просвітництва розглядаються питання про можливості розвитку жіночих інтелектуальних здібностей і про жіночу освіту. В епоху Просвітництва вперше в історії філософії виникають теорії, в яких формуються ідеї жіночої емансипації і здійснюється критика патріархальної ідеології. Серед найбільш відомих філософів цієї епохи найвизначнішим є Ж-Ж. Руссо зі своєю теорією про гендерні ролі виховання, яку він виклав у своїх працях «Юлія, або Нова Елоїза» (1761), «Еміль, або Про виховання» (1762).

У цих працях яскраво виражена ідея про те, що жіноче начало характеризується позитивними якостями, які відсутні у чоловіків. На думку Руссо, позитивна роль жіночого базується на тому, що жінки, маючи іншу чуттєву природу, наділені здібностями подобатися чоловікам, викликаючи у них при цьому кращі людські почуття – любов, співчуття, турботу, а також розвивати чуттєвість і формувати в них естетичний смак. Згідно теорії «природного виховання» Руссо найбільш ефективним засобом самоконтролю є розум, при якому суб'єкт орієнтується не на думки про себе, а на принципи загального морального законодавства, вираженням яких виступає інстанція Загальної Волі. Але, згідно з Руссо, жіночий розум виявляється слабким для того, щоб засвоїти принципи Загальної Волі. І тільки чоловік може оволодіти принципами Загальної Волі і навчитися виконувати функцію раціонального контролю по відношенню до самого себе.

Оскільки форма самоконтролю засобами розуму недоступна для жінок, вони

змушені протягом свого життя весь час звертатися за допомогою до наставника, функцію якого виконує чоловік: спочатку – це батько, а вже потім – її чоловік. Для того, щоб залишатися «природною жінкою» і зберегти свою чуттєвість від шкідливих впливів, жінка повинна в процесі соціалізації перейти із одного будинку (батьківського) в інший (будинок свого чоловіка), де її моральне й інтелектуальне виховання, яке почали батьки, буде продовжене чоловіком-вихователем.

Основні вимоги «природного» виховання: домашнє виховання, обмеження контакту із зовнішнім світом; виховання жінки для материнства; неперервність виховання, в процесі якого функції батька після одруження переходять до її чоловіка.

Таким чином, у теорії жіночого виховання Руссо стоїть на патріархальних позиціях, оскільки не дивлячись на визнання позитивної ролі жіночої чуттєвості в культурі він виступає проти жіночої емансипації.

Висновки. Ці приклади показують, що філософські погляди на поняття «чоловіче», «жіноче», «стать», «гендер» є суперечливими. Часто твердження щодо жінок є ідеологічними і це проявлялося різною мірою: від тверджень про неповноцінність жінки та її обмежений характер, як у Аристотеля, Руссо, середньовічних мислителів, до підпорядкованого становища жінки в суспільстві. З цієї позиції можна інтерпретувати і просвітницьку філософію, в якій раціональність розглядається як сутнісна характеристика чоловіка, тоді як емоційність та естетичне асоціюється з жінкою й відіграють другорядну роль.

ЛІТЕРАТУРА

1. Брандт Г.А. Природа женщины / Г.А. Брандт. – Екатеринбург: Гуманитарный университет, 2000. – 178 с.
2. Введение в гендерные исследования / [Под ред. И. Жеребкиной]. – Харьков: ХЦГИ; Санкт-Петербург: Издательство «Алетейя», 2001. – Часть 1. – 708с.
3. Гегель Г. Философия права / Г.Гегель. – М.: Мысль, 1990. – 524 с.
4. Декарт Р. Метафізичні розмисли / Р. Декарт – К.: Юніверс, 2000. – 304 с.

5. Круглова Л. Основы культурологии: Учебник / Л.Круглова. – СПб.: СПГУВК, 1995. – 393 с.
6. Лавриненко Н.В. Женщина: самореализация в семье и обществе (гендерный аспект) / Н.В. Лавриненко. – К.: ВИПОЛ, 1999. – 172 с.
7. Лосев А.Ф. Античная мифология в ее историческом развитии / А.Ф.Лосев. – М.: Учпедгиз, 1957. – 620 с.
8. Мир и Эрос. Антология философских текстов о любви. – М.: Политиздат, 1991. – 335 с.
9. Овидий Н. Наука любить. – М.: Вернисаж, 1992. – 224 с.
10. Платон. Государство // Платон. Соч.: В 3-х т. – М.: Мысль, 1971. – Т. 3. – Ч.1. – С. 89 – 454.
11. Платон. Законы. – М.: Мысль, 1999. – 832 с.